Sosyal Bilimler Dergisi / The Journal of Social Sciences

Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 6, Sayı: 41, Ekim 2019, s. 451-465

ISSN: 2149-0821 Doi Number: <http://dx.doi.org/10.29228/SOBIDER.36832>

Fırat ÇELEBİ

Akdeniz Üniversitesi Felsefe ve Din Bilimleri, fcelebi92@gmail.com

EBÛ BEKİR MUHAMMED B. ZEKERİYA ER-RÂZÎ'NİN AHLÂKÎ SİSTEMİNDE EPİKÜROSÇU DÜŞÜNCENİN YANSIMALARI

Özet

Yapılan çalışmada haz, acı, nefret, ölüm korkusu gibi kavramlar üzerinden Razi'nin ahlâk felsefesine ilişkin düşünceleri Epikuros ve takipçileri ile karşılaştırılacak ve düşünürün ahlâkî sisteminin oluşumunda Epikurosçu düşüncenin ne denli etkili olduğu tartışılacaktır. Razi ve Epikuros'un ahlâkî görüşlerinin doğrudan karşılaştırılmasıyla beraber Tabiatçılığın tarihsel yörüngesini daha iyi anlamak için kaynaklarının ve sınırlamalarının değerlendirilmesi ile haz kavramının farklı kültürlerde nasıl şekillendiğinin gözlemlenmesi, yapılacak olan çalışma için sağlam ve çok boyutlu bir zemin hazırlamaktadır.

Anahtar kavramlar: Ebû Bekir Muhammed b. Zekeriya er-Râzî, Epikurosçuluk, Ahlâk, Hazcılık, Karşılaştırmalı Felsefe.

THE REFLECTIONS OF EPICUREAN THOUGHT IN ABU BAKR MUHAMMAD IBN ZAKARİYYA AL-RÂZÎ'S ETHICAL SYSTEM

Abstract

In this paper, thoughts of Razi on moral philosophy will be compared with Epicurus and his followers considering concepts such as pleasure, pain, hate, fear of death and the effect of Epicurean thought on the formation of Razi's ethical system will be discussed. The direct comparison of the ethical views of Razi and Epicurus together with the evaluation of its resources and limitations in order to better understand the historical trajectory of Naturalism, and the observation of how the concept of pleasure is shaped in different cultures, provides a solid and multi-dimensional basis for the study.

Key Words: Abu Bakr Muhammad Ibn Zakariyya Al-Râzî, Epicureanism, Ethics,

Hedonism, Comperative Philosophy.

GİRİŞ

İslam felsefe tarihinde Tabiiyyûn ekolünün önemli temsilcilerinden, Batı dünyasında Rhazes, Ragnesis, Medicus, Alubator gibi çeşitli isimlerle anılmış olan Ebû Bekir Muhammed b. Zekeriya er-Râzî (865-925) Tahran yakınlarındaki Rey şehrinde doğmuştur. Tıp, tabîî bilimler, astronomi, felsefe, mantık, din, metafizik, ilahiyat gibi pek çok sayısız alanda eserler vermiş, tıp alanında kendi döneminin öncüsü olmuş, diğer belli başlı alanlarda da kendinden sonrakileri etkilemiş bir düşünürdür. Tüm bu etkin olduğu alanların dışında düşünürün ahlâk felsefesi üzerine yazmış oldukları da incelenmeye değerdir. Filozof, ahlâk felsefesiyle ilgili olarak *et-Tıbbu'r-rûhânî* ve *es-Sîretü'l-felsefiyye* gibi kapsamlı eserler kaleme almıştır. Râzî'nin bu eserlerinde sistemleştirdiği ahlâk anlayışı, duyguyu ve dini değil daha çok akı ve mutluluğu kendine amaç edinen felsefî bir ahlâk niteliği taşır. Düşünürün kurmuş olduğu ahlâk anlayışında; akıl, arzu, haz, mutluluk ve acı gibi kavramların yanında, arzuları akıl ve irade aracılığıyla kontrol altına alma, akı ahlâkın merkezine yerleştirme gibi konular görülmektedir. Düşünür Râzî'nin ahlâk felsefesini daha iyi anlayabilmek için öncelikli olarak onun düşüncesini oluşturan kaynakları, faktörleri ve ilkeleri daha iyi belirlemek gerekir. Bu bağlamda Râzî'nin ortaya koymuş olduğu ahlâkî sistemde pek çok açıdan Platon, Aristoteles ve Galenos'un eserleri aracılığıyla Epikürosçu ahlâk düşüncesinin izlerini bulmanın mümkün olduğu görülebilmektedir.

Yapılan çalışmada haz, acı, nefret, ölüm korkusu gibi kavramlar üzerinden Râzî'nin ahlâk felsefesine ilişkin düşünceleri Epiküros ve takipçileri ile karşılaştırılacak ve düşünürün ahlâkî sisteminin oluşumunda Epikürosçu düşüncenin yansımalarına değinilecektir. Râzî ve Epiküros'un ahlâkî görüşlerinin doğrudan karşılaştırılmasıyla beraber Tabiatçılığın tarihsel yörüngesini daha iyi anlamak için kaynaklarının ve sınırlamalarının değerlendirilmesi ile haz kavramının farklı kültürlerde nasıl şekillendiğinin gözlemlenmesi, yapılacak olan çalışma için sağlam ve çok boyutlu bir zemin hazırlamaktadır. Bu iki düşünürün felsefî argümanlarını karşılaştırmalı bir bağlamda ele alıp çözümlemek, konuya olan yaklaşımlarındaki ortaklıklar üzerinde durmak ve her iki düşünürün ahlâk düşüncesi üzerindeki yaklaşımlarını karşılaştırmak kültürlerarası felsefî yaklaşıma katkı sağlaması açısından üzerinde durulmaya değerdir. Çalışmanın ilk bölümünde tarihsel sıralama gereğince öncelikle Epiküros'un ve daha sonraki dönemlerdeki çeşitli Epikürosçu düşünürlerin ahlâkî sistemlerine değinilecek ardından da düşünür Râzî'nin ahlâk düşüncesinde Epikürosçuluğun izdüşümlerinin bulunup bulunmadığı detaylı bir biçimde tartışılacaktır.

Epikürosçuluğun Kaynakları

Epikürosçuluk, dar anlamıyla bakıldığında Atinalı Epiküros'un (M.Ö. 341-270) felsefesi, geniş anlamda ise onun felsefî ilkelerine dayanan bir hayat anlayışını oluşturan sistemdir. Gençlik dönemine kadar Atina'da yaşamış, daha sonra Samos adasına yerleşmeci olarak gönderilen Epiküros bu sistemin kurucusu olarak kabul edilir. Epiküros'un hayatına ve düşüncelerine ait günümüze ulaşmış en eski eser Diogenes Laeortios'un *Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri*'dir (Diogenes Laertios, 2002, s. 476). Epiküros'un her ne kadar üç yüze yakın eser yazmış olduğu söylene de günümüzde geriye kalanlar oldukça sınırlıdır. Felsefesinin ana hatlarının kabaca gözlemlenebildiği üç mektup onun eserlerinden bilinen olanlarıdır. Metafiziğe ait düşüncelerini özetlediği *Herodotos'a Mektup*; doğa felsefesini genel olarak aktardığı *Phytokles'e Mektup*; ahlâk felsefesini özetlemiş olduğu *Menoikeus'a Mektup*;

yine ahlâk felsefesinin temel düşüncelerini içeren kırık kısa fragmandan meydana gelen *Kuriai Doksai* (*Κύρια Δόξαι*) yani Temel Öğretiler; Epiküros'un seksen farklı alıntısını içeren 15. yüzyıldan kalma bir yazma içerisinde bulunmuş olan *Vaticanae Sententiae* yani *Vatikan Sözleri* Epiküros'un doğrudan kendisine ait günümüze gelen eserleridir (Diogenes Laertios, 2002, s. 483; Ayrıca bkz. Arslan, 2008, s. 42).

Epiküros'un günümüze gelen eserleri sınırlı olsa da Helenistik dönemde felsefenin daha çok yaşayış bilgeliği adı altında şekillendiğinden ve günlük yaşamın sorunlarını çözülmesine dönüştüğünden dolayı kendisinin düşünceleri oldukça değer kazanarak önemli bir takipçi sayısına ulaşmıştır. Hatta onun düşünceleri Epikürosçuluk adını kazanarak Stoacılık ile birlikte döneminin en önemli felsefî akımı haline geldi. M.Ö. 3. ve 2. yüzyıllardan itibaren bu iki düşünce akımı farklı dünya görüşleri ve ahlâk anlayışları bakımından; metafizik, fizik ve mantık sorunları üzerinde sayısız tartışma alanı ortaya çıktı. Epiküros'un bu ünü sayesinde düşünürün kendisinin eserleri dışında da onun düşüncelerinden etkilenen ve benzer sistemler oluşturan pek çok filozofun ortaya çıktığı söylenebilir.

De Rerum Natura (Nesnelerin Doğası Üzerine) isimli eserin yazarı, Romalı şair Titus Lucretius Carus (M.Ö. 95 - 55) Epikürosçu düşünürler arasında oldukça önemli bir yere sahiptir. Günümüze tamamı ulaşan eserinde atomlar, ruhun ve bedenin yapısı, doğa, insanın ahlâkî yapısı gibi temalar Epiküros'un düşüncelerine uygun bir biçimde işlenmektedir. Bir bakıma Lucretius'un bu eseri Epikürosçuluğun en önemli kaynağı olarak görülebilir. (Lucretius Carus, 2011). Her ne kadar kendisi Epiküros'un düşüncelerini onaylamasa da verdiği bilgiler nedeniyle Epikürosçuluğun en önemli kaynaklarından biri de Romalı devlet adamı, yazar, hatip ve düşünür Marcus Tullius Cicero'dur (M.Ö. 79 - 51). Cicero, Epiküros'a düşüncelerinin ahlâk dışı olduğu gerekçesiyle karşı çıksa da özellikle *De Finibus Bonorum et Malorum* (İyiliğin ve Kötülüğün Son Noktaları Hakkında) ve *Tusculanae Disputationes* (Tusculum Tartışmaları) adlı eserlerinde Epiküros'un düşünceleri hakkında ansiklopedik bir bilgi de sunmaktadır (Cicero, 1927 & Cicero 2010). Tıpkı Cicero gibi Epiküros'un düşüncesini tasvip etmese de eserlerinde kaynak olarak yararlanılabilecek bir diğer isim ise Plutarkhos'tur (45-127). Plutarkhos, özellikle bir Epikürosçu olan Colotes'in düşüncelerini eleştirmek için yazdığı *Adversus Colotem* (Colotes'e Karşı) eserde devletin yargılarını kendi bireysel mutluluğunun üzerinde görmeyi reddetme yönündeki Epikürosçu görüşlere karşı çıkışıyla Epikürosçuluğun bu konu üzerindeki tezlerini anlamamıza yardımcı olacak bazı bilgiler vermektedir (Arslan, 2008, s. 44). Antik dünyanın en önemli hekimlerinden kabul edilen tıp doktoru, filozof ve bilim insanı olan Galenos'un (130-210) belli başlı eserlerinde de Epikürosçuluk düşüncesine ait bilgiler bulmak mümkündür. Epikürosçuluk hakkında bir başka bilgi kaynağı ise ülkemiz sınırlarında bulunmaktadır. Günümüzde Fethiye'ye bağlı İncealiler köyünde bulunan Oinoanda antik kentinde bulunan felsefî içerikli, yaklaşık 2 genişliğinde 80 metre uzunluğunda olan ve M.S. 1. yüzyıla tarihlenen, Eski Yunanca yazılmış bir yazıtta bir Epikürosçu olan Oinoandalı Diogenes'in Epikürosçu fizik öğretisi, ahlâk düşüncesi, yaşlılık ve Epiküros'un belli başlı deyişlerinin yer aldığı bu yazıt Epikürosçuluk için doğrudan bir tarihsel kaynak konumundadır (Ferguson, 1996). Tüm bu düşünürler dışında Gadaralı Philodemus (M.Ö. 110 - 35), Sextus Empiricus (160 - 210), İskenderiyeli Klemens (150 - 215) gibi çeşitli filozofların eserleri aracılığıyla da Epikürosçuluğun düşünce sistemi üzerinde çeşitli bilgiler elde edilmektedir. Görülebileceği üzere her ne kadar Epiküros'un kendi eserlerinden günümüze pek bir şey kalmamış olsa da onun izinden giden düşünürler ile birlikte Epiküros'un bilgi, doğa, fizik,

psikoloji, ruh, Tanrı ve ahlâk üzerine düşündükleri hakkında detaylı bilgiye sahip olunmaktadır. Bu çalışmada Ebû Bekir er-Râzî'nin ahlâkî sistemindeki Epikürosçu iz düşümlerden bahsedileceği için, bu noktada araştırmanın maksadını aşmamak adına Epikürosçuluğun diğer yönleri bir kenara bırakılarak yalnızca zikredilen akımın ahlâkî düşünce yapısına değinilecektir.

Epikürosçuluğun Ahlâkî Sistemi

Epikürosçuluğun ahlâk sistemi ile ilgili olarak ilk kaynak bizzat Epiküros'un kendisinin Menoikeus'a yazmış olduğu mektuptur. Bu kısa mektup dışında da temel öğretilerinin yer aldığı fragmanlar ve diğer Epikürosçu düşünürlerin eserleri ile birlikte Epiküros'un ahlâk anlayışını özetlemek mümkündür. Epikürosçu ahlâk anlayışı doğrudan metafizik veya epistemoloji görüşleriyle ilgili olmasa da bu alanlarla yakın bir bağa sahiptir. Epiküros'tan önce de neredeyse tüm diğer Yunan filozoflarının ahlâk ile ilgili en temel sorusu en yüksek iyinin ne olduğu ve nasıl elde edileceği ile onun kendi içinde arzulanan bir şey olup olmadığı olmuştur. Epiküros ise temelde en yüksek iyinin haz olduğunu savunmuştur. Düşünüre göre amaç veya tasarı olmayan bir evrende, insan dahil olmak üzere tüm canlıların kendi iyilikleri için haz peşinde koştuklarını ve aynı şekilde içsel olarak acı çekmekten ve acı çekmenin verdiği kötü hislerden uzaklaşmak istediklerini gözlemleriz. Hazzın iyiliği ve acının kötülüğü de deneyimlerimiz sayesinde gözlemlenebilir (O'Kefee, 2010, s. 107). Epikürosçuluğun ahlâkî düşüncesindeki en temel kavramlar bu anlamda haz yani hedone (ἡδονή), acının olmaması hali yani aponia (ἀπονία) olarak görülebilir.

Eski Yunanca'da hedone (ἡδονή) olarak geçen haz kavramı ve mahiyeti üzerine Platon'dan beri pek çok tartışma olmuştur. Haz kavramını en temele alan hazcılık düşüncesinin antik dünyada pek çok farklı yorumlamasını da görmek mümkündür. Sokrates ile hazcı Kallikles insanın ereği olması bakımından haz sorununun tartışıldığı Platon'un *Gorgias* diyalogunda, hazcılarının hiçbir şekilde doymayacağını söyleyerek köktenci bir şekilde hazzın iyi olduğunu savunan Kallikles'i çürütmeye çalışır (Platon, 2006). Platon dışında Sokratesçi okullardan olan Kyrene okulunun öğrencisi olan Aristippos, (M.Ö. 435-355) hazzın mutlak anlamda iyi olduğunu, insan eylemlerinin nihaî anlamda haz sağlayacak bir biçimde planlanması gerektiğini, sürekli haz verene yönelmenin en uygun davranış biçimi olduğunu savunmuştur. Aristippos'a göre her davranışın nedeni, mutlu olma isteğidir. Ayrıca ona göre yaşamın gereği hazdır e haz en üstün iyidir. Gerçek olan haz sürekli olandır. Sürekli olan haz ile bilgeliğe varılabilir. Aristippos'a göre yemek yemek, içki içmek insana canlı, hareketli ve pozitif bir haz verirken aç olmak, ağrı çekmek veya yaralanmak kişiye hareketli ve pozitif bir acı vermektedir (Cevizci, 2011, s. 401).

Epiküros her ne kadar hazcılık düşüncesini devam ettiren bir filozof olarak anılsa da hazcılığın seyri onun düşünceleri ile farklı bir noktaya doğru kaymıştır. Epiküros, zihinsel hazların ve acıların yalnızca bedensel hazlardan ve acılardan daha önemli olduğunu öne sürerek, hedonizme dair ayırt edici bir yorum ortaya koymuştur. Bunun ötesinde, ona göre bedensel ve zihinsel acının olmaması da bir tür hazdır. Bu şekilde Epikürosçu ahlâk anlayışı, hedonizmi bir tür huzurun peşinden koşma ve arzuları bir kenara bırakarak ılımlı bir sofü yaşamını önermektedir (O'Kefee, 2010, s. 108). Diogenes Laertius da Aristippos'un hazcılığı ile Epiküros'un hazcılığı arasında farklılıklar olduğunu belirtmiştir. Aristippos, katastematik (καταστηματική) yani statik, bir diğer deyişle hareketsiz hazzın varlığını kabul ederken, dinamik yani kinetik (κινετικός) hazları kabul etmemiştir. Ancak Epiküros her iki türlü hazzın varlığını da kabul eder. Bunun dışında Epiküros ruhsal veya zihinsel acıların bedensel acılardan daha

kötü olduğunu öne sürerken, Aristippos tipi hazcılık bedensel acıların ruhsal olan acılardan daha kötü olduğunu kabul etmektedir (Diogenes Laertios, 2002, s. 488).

Epiküros statik hazların tam ve mükemmel haz olabileceğini savunur. Çünkü tüm arzular bir şeylerin ihtiyacından ve bir şeyin eksikliğinin verdiği acıdan dolayı doğar. Söz konusu acıların ortadan kaldırılması için de bu arzuların karşılanması gerekir. İnsanlar da işte bu arzuların karşılanması sonucu haz alır. Ancak bu hazlar zaman bakımından da sınırlıdır. Örneğin, tokluk duygusunun vermiş olduğu hazzın süresi ilkinde göre daha uzundur. Bundan dolayı tokluk duygusu var olduğu sürece devam etmektedir. Diğer bir haz türü olan dinamik haz ise statik hazzın elde edilmesinde bir aracı konumdadır ve statik hazdan daha sınırlı bir konumda olduğundan hareketli haz, asıl haz olarak görülemez (Arslan, 2008, s. 132). Bu açıdan bakıldığında Epiküros her iki hazzı kabul etse de hareketsiz, sakin olan hazların yani acıdan ve kaygıdan korunma durumunun diğer hazlardan daha önemli olduğunu kabul eder. Filozof, hazzı bedende acının, ruhta ise kaygının yokluğu olarak görmektedir. İyi bir hayatı meydana getiren şey, içki sofraları, bedensel hazlar ya da eğlenceler değil, kaçınılması ve seçilmesi gereken tüm şeylerin nedenini araştıran, insan ruhunda büyük karmaşalara yol açan yanlış inançları ortadan kaldırıp akıl yürütme yapmaktır (Long & Sedley, 1998, s. 116). Epiküros yeme, içme, cinsel ilişkiler ve benzeri şeylerin haz olduğunu inkâr etmemektedir. Fakat onlar, düşünürce göre problemlili ve karışık hazlardır. Onlarda ölçüyü kaçırmak kolayca mümkündür. Bundan dolayı bu hazlar verdikleri hazlardan daha fazla acıya neden olabilirler. Epiküros'un özlü deyişlerinden birinde söylediği gibi "Hiçbir haz kendi içerisinde kötü değildir; ancak bazı hazları meydana getiren durumlar, bu hazlardan çok daha büyük sıkıntılara yol açarlar." ("οὐδεμία ἡδονὴ καθ'ἑαυτὴν κακόν. ἀλλὰ τὰ τινῶν ἡδονῶν ποιητικὰ πολλαπλασίους ἐπιφέρει τὰς οὐλήσεις τῶν ἡδονῶν.") Hareketli hazlar, yani bedensel ve duyusal olan hazlar öte yandan sınır tanımaz hazlar olduğu için onları doyurmak oldukça zordur. Hatta Epiküros'un deyişiyle bedensel hazların karşılığını vermek altı delik bir vazoyu sıvıyla doldurmaya çalışmaya benzer. ("ὅρος τοῦ μεγέθους τῶν ἡδονῶν ἡ παντὸς τοῦ ἀλγοῦντος ὑπεξαίρεσις. ὅπου δ'ἂν τὸ ἡδόμενον ἐνῇ, καθ'ὄν ἂν χρόνον ᾗ, οὐκ ἔστι τὸ ἀλγοῦν ἢ λυπούμενον ἢ τὸ συναμφοτέρον.")

Epiküros'un ruhsal haz ve acılara bedensel ya da diğer deyişle fiziksel haz ve acılara göre daha fazla önem vermesinin temel sebeplerinden biri de bedene ait haz ve acıların sadece şu andaki durumla ilgili olmasından ileri gelmektedir. Ancak filozofa göre ruhsal hazlar ya da acılar hem gelecek hem geçmişle ilişki içindedir. Ruhumuz geçmişin haz veren hatıralarını hatırlamasının yanında kötü, pişmanlık hissettiren, üzüntü veren acıları da hatırlamaktadır. Kişi, haz verici durumların ve olayların verdiği umuda sahip olabileceği gibi, kendisini bekleyen korku ve endişelere de kapılabilir. Bu korkulardan en önemlisi de Epiküros'a göre ölüm korkusudur. Menoikeus'a mektubunda düşünür en büyük kötü olan ölümün bizim için hiçbir şey olduğunu, çünkü ölüm olduğunda bizim, biz olduğumuzda da ölümün olmadığını belirtir (Long & Sedley, 1998, s. 114). Ünlü Epikürosçulardan Lucretius'ta insanın ölümden korkmasının nedeninin aslında bir gün ölebileceğini düşünmemesinden ve ölümü kabul edememesinden kaynaklanmaktadır. Epikürosçu ahlâk sisteminde yer alan ölüm korkusundan sıyrılmaya dair verilen öğütler, Epiküros düşüncesindeki hazcı görüşlerinin bir yansıması olarak kabul edilebilir.

Epiküros'un ahlâk düşüncesine genel olarak bakıldığında hazzın yalnızca iyi olmakla kalmayıp, en yüksek iyi olduğunu; mutlu bir hayatın özü için bilgelikle çevrelenmiş sakin bir hayatın gerektiği görülmektedir. Epiküros'un Menoikeus'a yazmış olduğu şu sözler tam olarak

Epikürosçu hazcılığın bir özeti konumundadır:

"Haz dolu bir hayatı meydana getiren şey, aralıksız içki sofraları ve âlemler, bedensel hazlar, balıklar ve zengin sofraların verdiği hazlar değildir. Seçilmesi ve ardından uzak durulması gereken her şeyin nedenini araştıran, insan ruhunda en büyük karışıklıklara yol açan yanlış inançları kaldırıp atan, sakın akıl yürütmedir. Böylece onun ilkesi ve en yüksek iyi, bilgeliktir. Bundan ötürü bilgelik felsefeden bile daha değerlidir; bütün diğer erdemler ondan kaynaklanır. Çünkü o bize akıllı, onurlu ve doğru bir hayat sürmedikçe haz verici bir hayat süremeyeceğimizi, öte yandan haz verici bir hayat sürmedikçe de akıllı, onurlu ve doğru bir hayata sahip olamayacağımızı öğretir; çünkü erdemler doğal olarak haz verici bir hayatı meydana getirirler ve haz verici bir hayatın onlardan ayrılması imkânsızdır (Long & Sedley, 1998, s. 116).

Haz kavramı dışında Epikürosçuluğun bir diğer önemli kavramı arzudur. Hazlar arasında yapmış olduğu ayırım dışında Epiküros, arzuları da sınıflandırmıştır. Filozof, arzuları doğal ve doğal olmayan olmak üzere iki ana sınıfa ayırırken, doğal olan arzuları da kendi içerisinde zorunlu ve zorunlu olmayan olmak üzere iki sınıfa ayırmıştır. Hem doğal hem de zorunlu olan arzular yeme, içme, korunma gibi temel ihtiyaçlara yöneliktir. Epiküros'a göre bu türden arzular insana en büyük ölçüde hazzı vermektedir. Ekmek ve su aç biri için en büyük hazzı verir. Bundan dolayı da düşünöre göre insanın kendisini basit yemeklere alıştırmaması hem sağlık hem de ruhsal açıdan daha doğrudur (Long & Sedley, 1998, s. 115). Arzu sınıflandırmasındaki bir diğer arzu olan doğal fakat zorunlu olmayan arzulara örnek olarak zengin sofraları verilebilir. Yaşamak için yiyecek zorunlu olmakla birlikte özel bir tür yiyecek, yani yağlı veya lezzetli yiyecek hiç de zorunlu değildir. Tıpkı bunun gibi yaşamak için sıvıya ihtiyacımız olduğu kesindir. Ama bunun lezzetli bir içecek olmasına gerek yoktur. Temiz bir su, doğal olan bu arzuyu karşılamak için yeterlidir. Bir diğer arzu çeşiti ise ne doğal ne de zorunlu olan arzulardır. Bu türden arzular için Epiküros güç, zenginlik, ün gibi örnekler verir. Tatmin edilmeleri zor olan bu arzuların sınırları olmadığı için bunların peşinde koşan kişi aslında erişilmesi imkânsız bir şeyin peşinde olmaktadır. Epiküros'a göre bu arzuların kaynağı doğanın kendisi değil, toplum ve insanların temelsiz yanlış inançlarıdır (Long & Sedley, 1998, s. 120).

Epikürosçuluğun ahlâk sistemindeki bir diğer anahtar kavram ise ölçülülüktür. Ruhun arzulayıcı olan kısmının bir erdemi olarak kabul edilen ölçülülük veya bir diğer deyişle ılımlılık, Epikürosçu düşüncede kişinin kendisi için değil, ona ruh huzuru vermesi ve kalbini sakinleştirici bir uyumla yumuşatması adına arzu edilen bir şeydir. Buna göre arzu edilen ve kaçınılan şeylerde akla kılavuzluk eden ve uyarılarda bulunan ılımlı olmaktır. Ölçülülük, kişiyi hazlardan vazgeçirdiği için değil, ona daha büyük hazları sağladığı için arzu edilen bir şey olur (Plutarch, 1967, blm. 4-1089C).

Görüleceği üzere Epikürosçuluğun ahlâkî sistemi farklı tip bir hazcılık, acının dindirilmesi, ölçülü olmak, doğal olmayan arzulardan ve acılardan kaçmak üzerine kurulmuştur. Bir sonraki bölümde ise öncelikle Ebu Bekir er-Râzî'nin hangi kaynaklar vasıtasıyla Epikürosçu düşüncelere ulaştığına ve ardından da kendi ahlâkî sisteminde Epikürosçu düşüncenin yansımalarına bakılacaktır.

Ebû Bekir Muhammed b. Zekeriya er-Râzî'nin Kaynakları

İslam düşüncesinin önemli isimlerinden biri olan Ebû Bekir Muhammed b. Zekeriya er-Râzî felsefeyle beraber tıp, kimya, astronomi gibi birbirinden farklı alanlarla ilgilenmiş ve bu alanlara yönelik eserler vermiştir. Ne var ki filozofun yazmış olduğu eserlerin belli bir kısmı kendisine yöneltilen suçlamalar nedeniyle yok edilmiş ve bu yüzden de günümüze ulaşamamıştır. Râzî'nin *et-Tıbbu'r-Rûhânî*, *es-Sîretü'l-felsefiyye*, *Kitabu's-Şukuk ala Calinus* ve *Emaretü'l-ikbal ve'd-devle* günümüze gelen felsefî içerikli eserleri olarak sayılabilir. Bu eserler dışında *Kitabu'l-İlmi'l-İlahi* ve *Makale fî ma Ba'de't-Tabia* ve hazcılık hakkında düşüncelerini aktardığı *Kitabu'l-Lezze* isimli eserlerinden belli başlı fragmanlar *Resailu Felsefiyye*, *Muzafun İleyha Kitaan min Kutubihi'l-Mefkude* adı altında Paul Kraus tarafından neşredilmiştir. Yazmış olduğu bu eserlerde de felsefe, metafizik, din ve ahlâk üzerine görüşlerini sistemli bir biçimde aktarmıştır. Râzî'nin felsefî düşüncesinin ve ahlâkî sisteminin oluşmasını sağlayan belli başlı etkenleri belirleyebilmek adına onun hangi sistemlerden ve kültürlerden etkilendiğini saptamak oldukça önemlidir.

Antik Yunan düşünürlerinin ahlâk da dahil olmak üzere pek çok alandaki eserlerinin erken dönemlerden itibaren Arapça'ya tercüme edilmesi sayesinde İslam düşüncesinin en önemli kaynakları bu dönemin düşünürleri olmuştur. Râzî'nin ahlâk düşüncesinin şekillenmesinde tıpkı diğer İslam düşünürlerinde olduğu gibi Antik Yunan kaynaklarının rolü oldukça fazladır. İslam filozofu, özellikle de tercümeler vasıtasıyla eserlerine ulaşmış olduğu Platon'a eserlerinde pek çok defa referansta bulunmuştur. Râzî, ahlâk felsefesinde Platon'un eserlerinde geçen Sokrates'i örnek alınması gereken bir “önder” olarak adlandırmıştır (Ebû Bekir er-Râzî, 2016, s. 196). Sokrates'in rasyonel ahlâk anlayışını benimseyen, onun izinden gidilmesini söyleyen Râzî, *et-Tıbbu'r-rûhânî* ve *es-Sîretü'l-felsefiyye* adlı eserlerinin pek çok yerinde Sokrates'in kendisinden bahsetmiş olsa da filozofun kullanmış olduğu tarihsel kaynaklar *es-Sîretü'l-felsefiyye* adlı eserinde onu Sinoplu Diogenes'i karıştırmaya sebep olmuştur. Bu eserin başında Râzî, Sokrates hakkında bir fiçı içinde yaşadığı, evlenmediği, bir evi olmadığı ve et yemediğinden bahseder, ancak bu anlatılanlar hiç şüphe yok ki Sinoplu Diogenes hakkındadır (Ebû Bekir er-Râzî, 2016, s. 196; Ayrıca bkz. Kindî, 2012, s. 22). Râzî'nin böylesine bir hata yapması onun tarihsel materyalleri kullanıp değerlendirmesi hakkında bir soru işaretini de beraberinde getirmektedir.

Ebu Bekîr er-Râzî, ahlâk düşüncesinde önemli ölçüde etkilendiği ve kendisinden “filozofların ustası ve en büyüğü” (Ebû Bekir er-Râzî, 2016, s. 98) olarak bahsettiği Platon'un düşüncelerini eserlerinde pek çok defa detaylı bir şekilde tasvir etmiştir. Platon'un nefis hakkında düşünceleri başta olmak üzere pek çok düşüncesi doğrudan Râzî'nin eserlerine konu olmuştur. Her şeyden önce, Râzî'nin ahlâk felsefesi ile ilgili olan eserine “*et-Tıbbu'r-Rûhânî*” ismini vermesi de Platon'a dayanan bir anlayıştan kaynaklanmaktadır. Bu anlayışa göre tıp, fizikî ve fizyolojik hastalıkları konu edinen “bedeni tıp” (*et-tıbbu'l-cesedani*) ve ahlâkî hastalıkları konu edinen “ruhî tıp” (*et-tıbbu'r-rûhânî*) olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Râzî, tıbbî bu şekilde ikiye ayıran ve ruhla beden arasında ilişki kuran anlayışı Platon'a isnat etmektedir (Ebû Bekir er-Râzî, 2016, s. 29; Ayrıca bkz. Karaman, 2002a, s. 43).

Râzî'nin hem ahlâk hem tıp üzerine görüşlerinde etkilenmiş olduğu bir diğer düşünür ise Galenos'tur. Düşünür, Galenos'a derinden bir saygı duymakta ve hatta günümüzde kayıp olan eseri *De Demonstratione*'den bahsederken kutsal kitaplar dışında bu eserin en yüce ve en yararlı kitap olduğundan söz etmektedir. (Goodman, 2015, s. 250). Galenos'un Yunanca yazmış olduğu

ancak daha çok Latince ismiyle tarihte bilinmiş olan *De Usu Partium Corporis Humani* (İnsan Vücudunun Parçalarının Kullanımı Üzerine) isimli eseri başta olmak Galenos'un pek çok eseri Hüneyin İbn İshak ve diğer tercümanlar tarafından Arapça'ya tercüme edilmiştir (<https://www.nlm.nih.gov/hmd/arabic/galen.html>, (erişim tarihi: 16.12.2018). Bu eserlerle birlikte Râzî'nin Galenos'u Platon'un Timaios'una yazdığı özet olan *Cevamiu Kitabı Timavus fi'l-İlmi't-Tabii* ile *Kitabu'l-Ahlâk* isimli eserinin Arapça tercümesinden okuduğu bilinmektedir. Bu eserleri doğrudan okuma ve araştırma fırsatı bulmuş olan Râzî, *et-Tibbu'r-rûhânî* isimli eserinde de Galenos'un eserlerinden pek çok yerde söz etmektedir. Hatta düşünür, Galenos'un eserlerinde gördüğü çelişkileri ortaya koymak için *Kitabu's-Şukuk ala Calinus* isimli bir de eser yazmıştır.

Bu çalışmanın ana konusunu da oluşturan Epikürosçu düşüncelerin Ebu Bekîr er-Râzî'nin kaynakları arasında yer alması meselesine gelindiğinde ise Platon ve Galenos'tan etkilenme tarzının aksine, düşünür doğrudan Epikürosçu düşünceye ilişkin kaynaklara bir göndermede bulunmaz. Bir sonraki bölümde tartışılacağı üzere her ne kadar Râzî'nin düşüncelerinin pek çok yönden Epikürosçu düşüncelerle paralellik gösterdiği görülse de kaynaklar bazında bakıldığında bu etkilenmenin olduğunu saptamak güçtür. Ebu Bekîr er-Râzî'nin Epikürosçulukla ilgili bir metne doğrudan erişiminin olduğuna dair herhangi bir tarihsel kanıt yoktur. Zaten Epikürosçu teorilerin ve argümanların klasik İslam dönemine birincil kaynak olarak geçmediği de şu ana kadar araştırmacılar tarafından hemfikir olunan bir konudur (Goodman, 2015, s. 254). Ancak Epikürosçulukla ilgili ikincil kaynaklar sayesinde Râzî'nin bu akım hakkında bilgi sahibi olabilmesi mümkündür. Bu ikincil kaynaklardan en önemlisi hiç şüphesiz Galenos olmuştur. Galenos, çeşitli eserlerinde Epikürosçuluktan bahsetmekte ve hatta bu düşüncenin belli başlı noktalarının yanlış olduğunu detaylı bir biçimde dile getirmektedir (Galen, 1964). Sözü edilen yansımaları ilişkin bilgiler düşünürün ahlâk felsefesinde de ortaya çıkmaktadır. Bir sonraki bölümde Râzî'nin doğrudan ahlâk felsefesi ve etkilendiği düşünceler bir arada verilecektir.

Ebû Bekir Muhammed b. Zekeriya er-Râzî'nin Ahlâk Sistemi Ve Bu Sistemde Epikürosçu Düşüncenin Yansımaları

Tıp sahasında ve metafizik ile ilgili felsefe konularındaki yetkinliğinin dışında Ebû Bekir Muhammed b. Zekeriya er-Râzî, toplumsal konularla ve insanın mutluluğuyla da ilgilenmiştir. İslam dünyasında ilk büyük ahlâk felsefesi sistemlerinden birini kuran Râzî'nin, *Tibbu'r-rûhânî* ve *es-Sîretü'l-felsefiyye* gibi önemli eserlerinin ana konusunu insanın mutluluğu din, sezgi ve duygu ile değil, akla dayalı bir ahlâk anlayışıyla bulması oluşturmaktadır. Düşünürün ahlâk felsefesini oluşturan belli başlı kavramların incelenmesi yoluyla onun ahlâkî sistemini özetlemek ve genel manada kavramak mümkündür. Çalışmanın bu noktasında düşünürün sisteminde yer alan akıl, haz, arzu/hevâ, elem, ölçülü olma/itidal, dostluk ve ölüm korkusu kavramlarının açıklanması ile onun ahlâk düşüncesindeki Epikürosçu noktalar sergilenecektir. Her iki filozofun ahlâkî düşünce tarzlarına ve genel hazcılık anlayışlarına ilişkin yaptığı açıklamalara bakıldığında pek çok açıdan benzerliği saptamanın mümkün olduğu gözlenmektedir. Karşı karşıya gelinen iki sistemin temelini oluşturan haz, arzu, acı, ölçülü olma, dostluk ve ölüm gibi ahlâk felsefesini ilgilendiren kavramların birbirine benzer bir biçimde ele alınması da bunu destekler niteliktedir. Yapılan araştırmanın bu kısmında Ebû Bekir er-Râzî'nin ahlâk felsefesindeki unsurların ne denli Epikürosçuluğa ait olduğu tartışılacak, iki muhakkinin düşünsel ortaklıkları ve söz konusu ortaklığın kökeni üzerinde durulacaktır.

Ebû Bekir Muhammed b. Zekeriya er-Râzî'nin en temelde mutluluğu merkeze alan bir ahlâk anlayışına sahip olduğunu söylemek mümkündür. İnsanın huzura ve mutluluğa kavuşması ile mutluluğu engelleyen kendini beğenmişlik, nefret, üzüntü, vb. tüm unsurlardan uzaklaşması onun ahlâk felsefesinin ana eksenini oluşturmaktadır. Râzî'ye göre insanın mutluluğa engel olabilecek unsurlardan uzaklaşmasını sağlayabilecek en önemli şey ise akıl olmaktadır. Düşünürü göre akıl, Allah'ın insanlara verdiği en büyük nimettir. Akıl vasıtasıyla insanlar, akıl sahibi olmayan diğer hayvanlardan üstündür. Onun sayesinde, insanlar durumlarını yükseltmiş, hayatlarını güzelleştirmiş, rahata erdiren şeylerin hepsini elde etmiştir. (Ebû Bekir er-Râzî, 2016, s. 84). Râzî, bunlarla birlikte aklın insana hem bu dünyada hem de ahirette elde edebileceği yararlar için verildiğini kabul eder. Yani filozofa göre akıl, insanın ahlâkî açıdan yararlanması için gerekli olan bir melekedir. Bunun dışında aklın ahlâkî açıdan başka bir görevi ise, nefsi maddeye olan bağımlılığın kurtarmak ve dünyanın yani bu maddî alemin insanın gerçek yeri olmadığını tekrardan göstermektir. İnsanın bu maddî alemde kaldığı sürece acılardan kurtulamayacağını bilmesinin nedeni de akla sahip olmasından gelmektedir (Karaman, 2002b, s. 56).

Ebû Bekir er-Râzî'nin ahlâk felsefesinde yer alan haz kavramına ilişkin düşünceleri de Epikürosçuluğa oldukça yakındır. Düşünür Râzî, hazları dünyevî ve uhrevî olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Dünyevî olan hazlar geçici ve ölüme kadar sürerken, uhrevî yani ahirete ait hazlar ise sonsuza kadar devam eder. Filozofa göre ahiretteki sonsuz hazzı bırakıp, süresiz ve geçici olan dünyadaki hazlara yönelmiş olanlar aldanmış kimselerdir. Çünkü dünyevî hazları doyumak mümkün değildir. Bedenî hazlar peşinde koşarak, dünyevî nimetlerden alınan hazdan daha fazla acıya katlanmak kişinin yapmaması gereken bir şeydir ve bilinçli olan kişi hazların pek çoğunu bırakarak nefsinin terbiye etmelidir. Eğer ki bunu yapamazsa gerek psikolojik gerekse fizyolojik olarak hazlardan vazgeçmek gittikçe daha zor bir hal alacak ve içinden çıkılmaz bir durum ortaya çıkacaktır (Ebû Bekir er-Râzî, 2016, s. 202).

Çalışmanın daha önceki bölümünde bahsedildiği üzere tarihsel olarak iki farklı hazzı anlayışı olmuştur. Bunlardan ilki Kyrene okulunun öğrencisi Aristippos'un hazzın mutlak anlamda iyi olduğunu ve insanların eylemlerinin mutlak bir biçimde haz sağlayacak şekilde planlanması gerektiğini savunduğu hazzı görüşken, ikincisi ise Epiküros'un ortaya koymuş olduğu statik yani durağan hazların ön planda olduğu, en büyük haz olarak acıdan uzak bir hayat sürmenin kabul edildiği, daha ılımlı ve sufî tarzda bir haz anlayışını ortaya koyan Epikürosçu hazzıdır. Bu bağlamda Râzî'nin haz kavramına ve hazzıya ait düşünceleri Epikürosçu anlayışın savunmuş olduğu görüşlere daha yakın durmaktadır (Groof, 2014, s. 986). İki düşünürün hazzı tanımlaması noktasında dahi paralellikler bulmak mümkündür. Epiküros, hazzın tanımını acının bulunmadığı durum şeklinde yaparken, (Diogenes Laertios, 2002, s. 522). Râzî, hazzı acıdan kurtulmanın verdiği rahatlık olarak tanımlamaktadır (Ebû Bekir er-Râzî, 2016, s. 110).

Her iki ahlâk sisteminde de haz ancak acının ardından ortaya çıkan bir şeydir. İki muhakkikin haz konusundaki en ortak oldukları nokta ise bedensel hazların bastırılması ile ilişkilidir. Epiküros'a göre bedensel ve duyuşsal olan hazlar sınır tanımaz hazlar olduğu için onları doyumak oldukça zordur. Hatta Epiküros'un deyimiyle bedensel hazların karşılığını vermek altı delik bir vazoyu sıvıyla doldurmaya çalışmaya benzerdir ("ὁρος τοῦ μεγέθους τῶν ἡδονῶν ἢ παντὸς τοῦ ἀλγοῦντος ὑπεξαίρεσις. ὅπου δ' ἂν τὸ ἡδόμενον ἐνῇ, καθ' ὃν ἂν χρόνον ἦ, οὐκ ἔστι τὸ ἀλγοῦν ἢ λυπούμενον ἢ τὸ συναμφοτέρον"). İslam düşünürü Râzî ise bu konuda

bilinçli olan kişilerin hazların pek çoğunu bırakarak nefsini terbiye etmesi gerektiğini öğütler. Kişi eğer bunları yapamazsa onun için gerek psikolojik gerekse fizyolojik olarak hazlardan vazgeçmek gittikçe daha zor bir hal alacak ve içinden çıkılmaz bir durum ortaya çıkacaktır (Ebû Bekir er-Râzî, 2016, s. 202). Eğer kişi kadına, şaraba ve müziğe aşırı düşkün olursa, bu hal onda giderek sıradan bir hal alır ve bu istekler adeta doyurulamaz noktaya gelir (Ebû Bekir er-Râzî, 2016, s. 92). Görüldüğü üzere hazların sınırlandırılması konusunda Epiküros'un vermiş olduğu örnekle Râzî'nin vurgulamış olduğu düşünce birbirine oldukça yakın gözükmemektedir.

Gerek Epikürosçuluğun gerekse Ebû Bekir er-Râzî'nin haz kavramına karşı tutumları bahsedildiği gibi olmasına rağmen her iki düşünür de hazzın insan doğasının bir parçası olduğunu kabul etmektedir. Epiküros, hazların yalnızca iyi bir hayatı meydana getiren şeyler olmadığını, içki sofralarının ya da bedensel hazların insanlar için gerçek hazlar olamayacağını, bunların kişiyi mutluluğa götürmeyeceğini vurgulamış ve insanları gerçek hazları ılımlı bir biçimde yaşamaya, olabildiğince az şey ile mutlu olabilmeye yöneltmeye çalışmıştır (Long & Sedley, 1998, s. 116). Bu anlamda Epikürosçu anlayışta hazzın daha ılımlı ve sufi yönelimli bir kavrama dönüştüğü görülebilmektedir. Aynı şekilde Râzî de daha önce üzerinde durulduğu üzere hazların olumsuz yönlerini vurgulasa da bu kavramın insan doğasının bir parçası olduğunu düşünmektedir. Düşünür, hazlara duyulan istekleri tatmin etmenin en alt sınırı olarak kişinin kendisine zararı dokunmayacak ya da hastalığa yol açmayacak şekilde yemesinin makul olduğunu söyler. Ona göre tıpkı Epiküros'un söylediği gibi kişi basit giyinmeli ve kendini korumaya yetecek kadar büyüklükte bir evi olmalıdır (Ebû Bekir er-Râzî, 2016, s. 210).

Her iki düşünce sisteminin haz anlayışlarını daha iyi temellendirebilmek adına bu kavramla yakından ilişkili olan arzu/hevâ kavramını da incelemek gerekir. Epiküros, insanın arzularını doğal ve doğal olmayan olarak iki ana sınıfa ve bu iki sınıfı da zorunlu ve zorunlu olmayan olarak iki alt dala ayırmaktadır. Yunan filozofu doğal fakat zorunlu olmayan arzular içerisinde örnek verdiği zengin sofraları ve lezzetli yiyeceklerin insanların ihtiyacı olmayan arzular olduğundan bahseder. Yine aynı şekilde düşünür ne doğal ne de zorunlu olan arzulardan olan güç, zenginlik ve ün gibi istekleri insanlar için erişilmesi mümkün olmayan boş istekler olarak görür (Long & Sedley, 1998, s. 120). Tıpkı Epiküros gibi arzu konusuna değinen Ebû Bekîr er-Râzî, arzuların bastırılması ve kontrol altına alınması hatta gerektiğinde engellenmesi gereken duygular olduğundan bahseder. Akıllı olan kişi, doğasından gelmekte olan arzularla nefsin isteklerini engelleyen ve sonuçlarını hesaba kattıktan sonra onları serbest bırakandır. Böylelikle bu kişi arzuları ile hazzı ulaşılarak acılarla karşılaşmaz (Ebû Bekir er-Râzî, 2016, s. 90). Epiküros, kurtuluşun ilk adımını doğal olmayan arzulardan sıyrılmak olduğunu söylerken, Râzî de bu görüşün bir takipçisidir. Ona göre aklın ahlâkî görevi hazzın gerçekten ne olduğunu hatırlamasıdır. Bu hatırlama sayesinde tutarlı bir biçimde aşırı doygunluğu bir kenara bırakarak, arzuların en alt sınırıyla yetinmesini sağlamak aklın bir diğer görevidir (Goodman, 2015, s. 274). Tüm bunlar dışında ayrıca Râzî'nin ileride elde edilecek olan hazzın acıdan fazla olacağının kesin olduğu durumlarda arzusunun serbest bırakılmasına izin vermesinin, Epiküros'un görüşleriyle neredeyse birebir olduğu da belirtilmelidir. Epikürosçulukta da ileride daha büyük bir acı doğuracaksa ondan vazgeçilmeli, vereceği daha büyük bir acı için ise acıya katlanılmalıdır (Karaman, 2002b, s. 68).

Her iki düşünürün haz ve arzu kavramlarına dair argümanlarını konumlandırma ve ifade etme biçimine bakıldığında, bu argümanların oldukça yakın olduğu saptanabilir bir durumdur. Geleneksel Aristippos tarzı hazcılığın ve genel kanının aksine her iki düşünürün hazcı anlayışları aklın ön planda tutulduğu, aşırılıktan uzak ve hazzın insan yaşamında mümkün olduğu ölçüde sınırlandırıldığı bir sistem üzerine kuruludur. Yine aynı şekilde Epiküros ve Ebû Bekîr Râzî arzuların belli bir alt seviyesi olduğu ve bunların hayatını mutlu bir şekilde geçirme noktasında kişiye yeteceği konusunda hemfikirdir. Bu anlamda her iki düşünürün haz anlayışı ılıman bir hazcılık olarak kabul edilebilir.

Epikürosçuluğun ve Ebû Bekîr er-Râzî'nin ortaklaştıkları bir diğer argüman ise ölçülülüğün insanı kaçınılmaz olarak ahlâklî ve mutlu bir yaşama götürmede tamamlayıcı bir rolünün olduğudur. Erdem, cesaret ve ihtiyatla birlikte Epikürosçuluğun en önemli dört erdemi arasında yer alan ölçülülük, bu ahlâkî sistemin önemli parçalarından biridir. Ruhun arzulanıcı olan kısmının bir erdemi olarak kabul edilen bu kavram Epikürosçu düşüncede kişinin kendisi için değil, ona ruh huzuru vermesi ve kalbini sakinleştirici bir uyumla yumuşatması adına arzu edilen bir şeydir. Buna göre arzu edilen ve kaçınılan şeylerde akla kılavuzluk eden ve uyarılarda bulunan ölçülülük erdemidir. Bu kavram, kişiyi hazzardan vazgeçirdiği için değil, ona daha büyük hazları sağladığı için arzu edilen bir şey olur (Plutarch, 1967, blm. 4-1089C). Ölçülülük yani itidal Ebû Bekîr er-Râzî'nin ahlâk düşüncesinde tıpkı Epikürosçulukta olduğu gibi önemli bir noktadadır. Daha önce de belirtildiği üzere, Râzî'ye göre kişinin bedenini ve ruhunu tüm hazzardan sakınarak, çilekeş bir hayat yaşaması insanın yapısına uygun bir davranış değilken, tam tersine ifrata kaçmak ve hazzlarda aşırılıkta bulunmak da doğru bir davranış değildir. Bu yüzden kişi eylemlerinde ahlâkî açıdan erdemli olmak istiyorsa iki aşırı uç noktanın tam ortasında olmalı yani ölçülülü bir yaşam sürmelidir. Kişi, ölçülü bir biçimde hareket ettiği takdirde istediklerini elde edebilir. Düşünürün verdiği örneğe göre kişi ne tıpkı hayvana aşırı yük yükleyerek gitmek istediği yere varmadan önce onun ölümüne neden olanın durumuna düşmeli, ne de onu çok besleyerek hantallaşmasına sebep olan adam gibi olmalıdır (Ebû Bekîr er-Râzî, 2016, s. 144). Görüleceği üzere hem Epikürosçulukta hem de Râzî'de ölçülülük erdemli yaşamın önemli bir şartıdır ve bu kavram her iki düşünce sisteminin haz ve arzu kavramlarına bakış açısıyla uyumlu bir noktada durmaktadır.

Epikürosçuluk ve Ebû Bekîr er-Râzî'nin düşünce sistemlerinde bir diğer dikkat çekici benzerlik ise dostluk üzerine yazdıkları ile ilgilidir. Epikürosçuluğun ahlâk sisteminde kişinin dostlara sahip olması onun mutlu bir yaşama sahip olması için olmazsa olmaz durumlardandır. Epiküros'a göre ihtiyaç olduğu takdirde güvenebilececek dostlara sahip olmak kişinin gelecek korkusuyla yüzleşme cesareti kazanmasına, dışarıdan gelecek tehlikelere karşı korunmasına yardımcı olmaktadır. Bununla birlikte, dostlar sayesinde yapılan hatalar fark edilebilir ve bu hatalar itiraf edilerek tartışmaya açılabilir. Böylelikle de dostları sayesinde kişi daha erdemli bir hayat sürerek, ahlâkî olarak kazanımlar da bulunabilir (Cicero, 2010, s. 128; Ayrıca bkz. Rist, 1980, s. 123). Ebu Bekîr er-Râzî de Epiküros'la aynı şekilde dostluğun öneminden eserlerinde bahsetmiştir. Ona göre kişinin kendi isteklerine ve nefsanî arzularına engel olması, yaşayış tarzına sırf akıl gözüyle bakması ve hatalarını her zaman ayırt etmesi mümkün olamaz. Bu yüzden insanlar, sürekli beraber olduğu akli başında birine güvenmeli ve ondan yaptığı hataları gördüğünde kendisini uyarmasını istemelidir (Ebû Bekîr er-Râzî, 2016, s. 106). Ayrıca kişi, kötü ve iyi hareketlerini tespit etmeye çalışan dostunun kendisi ile ilgili söyledikleri hakkında üzüntüye düşmemeli ve aşâğılık kompleksine kapılmamalıdır (Karaman, 2002a, s. 43).

Görüldüğü üzere her iki düşünürün anlayışlarında dostluk, kişinin hatalarını fark etmesi ve daha erdemli bir şekilde yaşayabilmesi için hayatında olması gereken bir durumdur. Genel bir bakış atıldığında pek çok konuda olduğu gibi iki filozof dostluk kavramını ahlâkî sistemlerinde benzer bir anlayış doğrultusunda ele almışlardır.

Ahlâk felsefelerinde düşünürlerin en çok ilgilendikleri konulardan biri de ölüm korkusu ve insanın bu korku karşısındaki durumudur. Hem Epiküros hem Râzî bu konu hakkında fikirlerini beyan etmişlerdir. Epiküros, ölümle beraber gelecek olan cezalar ve ölümle birlikte kaybedilen hazlar için endişelenmenin ve hayıflanmanın hiçbir temeli olmadığını düşünür. Ona göre en büyük kötü olan ölüm bizim için hiçbir şeydir, çünkü biz varken ölüm yoktur; ölüm varken de biz olmayız. Yani Epiküros düşüncesinde ölüm ne yaşayanları ne de ölüleri ilgilendirir, çünkü yaşayanlar için ölüm yoktur, ölülerinde zaten kendileri yoktur. Bu yüzden Epiküros'a göre ölümden sonra insanları cezalar beklememektedir (Long & Sedley, 1998, s. 116; Ayrıca bkz. Arslan, 2008, s. 137). Tıpkı Epiküros gibi İslam filozofu Râzî de ölüm korkusunu çalışmalarına taşımıştır. Râzî'ye göre ölüm korkusu kişinin günlerini gelecek endişesiyle geçirmesine sebep olduğu ve yaşama sevincini kırdığı için mutluluğu engelleyen önemli faktörler arasında yer almaktadır. Bundan dolayı da söz konusu durum insanın ahlâkî bir hayat yaşamasına da engel olmaktadır (Goodman, 1994, s. 475). Bu korku ve arkasından getirdiği acıdan kaçınmak için ölümün kaçınılmaz olduğunu kabullenmek gerekir. Ölümden dolayı korkarak üzüntüye kapılmak gereksizken, ölüm düşüncesinden uzaklaşarak onu unutmak bir kazançtır ve kişi bunu ancak aklını kullanarak gerçekleştirebilir. Düşünür, ölümden sonra bir akıbetin olmayacağına inananların zaten akıllarını kullandıklarında ölümden korkmaları için bir sebep olmayacağını söyler. Ölümün ardından bir ahiretin varlığına inanan kişi için ise iyi, erdemli bir yaşayış ile dinin farz kıldıklarını yerine getirdiğinde korkacak bir durum yoktur (Ebû Bekir er-Râzî, 2016, s. 193-194). Epiküros ve Ebû Bekîr er-Râzî'nin ölüme yönelik kaygıları yenmek için ileri sürdükleri felsefî argümanlar genel çerçevede karşılaştırıldığında temel aldıkları noktaların aynı olduğu görülmektedir. Her iki filozofun da ölüm korkusunu yenme üzerine söyledikleri kişinin akıllarını kullandıkları takdirde bu korkudan kurtulacaklarına yöneliktir. Düşünürler öte dünya inancına inanmayanlar için ölüm korkusunu yenmeyi ortak bir şekilde formüle ederken, Râzî, Epiküros'tan farklı olarak inanan kişiler için de bu korkuyu yenmede farklı bir yol da sunmaktadır.

Epikürosçuluğun ve Ebû Bekîr er-Râzî'nin ahlâkî düşüncelerine ilişkin argümanlar karşılaştırıldığında haz, arzu, ölçülü olma, ölüm korkusu gibi kavramlar üzerinde önemli ölçüde ortaklaştıkları anlaşılmaktadır. Bu ortaklaşmanın temelinde akla gelen bir soru ise Râzî'nin Epikürosçu metinlerle doğrudan bir etkileşim içerisine geçip geçmediği ile ilgilidir. Yapılan araştırmalarda İslam filozofunun düşüncelerinin pek çok yönden Epikürosçu düşüncelerle paralellik gösterdiği görülse de kaynaklar açısından bakıldığında böylesi etkilenmenin olduğunu saptamak güçtür. Zira Râzî, Epikürosçu düşünceye ilişkin kaynaklara bir göndermede bulunmaz. Onun Epikürosçulukla ilgili bir metne doğrudan erişiminin olduğuna dair herhangi bir tarihsel kanıt yoktur (Groof, 2014, s. 1003). Zaten Epikürosçu teorilerin ve argümanların klasik İslam dönemine birincil kaynak olarak geçmediği de şu ana kadar araştırmacılar tarafından hemfikir olunan bir konudur (Goodman, 2015, s. 254).

Ebû Bekîr Râzî'nin Epikürosçulukla ilişkisi hakkında yapılan araştırmalarda iki ayrı görüş bulunmaktadır. Macit Fahri, Thérèse-Anne Druart ve Peter Adamson gibi araştırmacılar düşünürün ahlâk felsefesinde önemli bir yer tutan haz anlayışının Epikürosçuluktan daha

ziyade, Platoncu düşünceye daha yakın olduğu konusunda hemfikir olmuşlardır. Söz konusu araştırmacılar özellikle Platon'un *Philebus*, *Timaios* diyalogları ile Galenos'un *Timaios*'a yazmış olduğu ve Arapça'ya tercüme edilen şerhinin Râzî'nin ahlâkî sistemine etki bıraktığını düşünmüşlerdir (Adamson, 2008; Druart, 1996; Fakhry, 1994). Bu araştırmacıların aksine, Lenn Evan Goodman ve Peter Groof ise İslam düşünürünün her ne kadar Epiküros'un kaynaklarıyla doğrudan iletişime geçmemiş olsa da Galenos'un eserleri gibi ikincil kaynaklar aracılığıyla Epikürosçu ahlâk felsefesinden etkilendiğinden ve iki sistem arasında büyük ölçüde ortaklıklar olduğundan bahsederler (Goodman 1971; Goodman, 2015; Groof, 2014).

SONUÇ

İslam felsefesi tarihinde tabiat felsefesinin kurucusu ve önemli bir temsilcisi olarak kabul edilen Ebu Bekîr er-Râzî'nin ahlâkî düşüncesini oluşturan ilkeleri genel anlamda ortaya koymak mümkündür. Öncelikle İslam filozofu Râzî, ahlâk felsefesinin temeline koyduğu insanın yaratılış amacının ve hayattaki en üstün değerinin bedenî hazlardan yararlanmak değil, kendisine verilmiş olan aklı kullanarak ilimle ilgilenmek ve adaleti uygulamak olduğunu belirtmiştir. Düşünre göre tabiat ve arzular insanın dünyevî hazlara yönelmesini isterken, akıl daha manevî olan üstün hazlara ulaşmak adına bu tarz isteklerden uzak durulmasını diler. Aklın arzular ile olan zıtlığından bu şekilde bahseden düşünür, bununla birlikte insanın nitelik ve nicelik açısından elde edeceği hazdan daha fazla acıya katlanmaması gerektiğini ancak bununla birlikte haz ve arzulara duyulan isteklerin insan doğasının bir parçası olduğundan dolayı mezkûr isteklerin olabildiğince alt sınıra dayandırılarak ölçülü bir yaşam ile tatmin edilmesi gerektiğini de vurgulamıştır. İslam filozofunun tüm bu düşünceleri Epikürosçuluğun ahlâkî sistemindeki temel ilkeler ile büyük ölçüde benzeşmektedir. Epikürosçu geleneğin unsurları olan bedensel hazların zihinsel hazlara göre daha aşağıda görülmesi, isteklerin olabildiğince sınırlandırılması, ölüm korkusunu yenmede verilen tavsiyeler, aklın ve dostluğun öneminin vurgulanması ve erdemli bir yaşama sahip olabilmek adına yapılması gerekenler Râzî'nin ahlâkî görüşleriyle birlik içerisinde.

Her ne kadar Epikürosçuluk ve Ebû Bekîr er-Râzî'nin ahlâkî düşüncelerindeki ortaklık için tarihsel bir bağlantı bulmak mümkün olmasa da söz konusu ortaklaşmanın temelinde, metodolojik benzerlik ile Platon, Galenos ve Stoacılık etkisinin bulunduğunu söylemek mümkündür. Bu yüzden Ebû Bekîr er-Râzî'nin ahlâk felsefesine yalnızca Epikürosçu demek doğru olmasa da onun eklektik sisteminde Epiküros felsefesinin büyük izler taşıdığı açıktır. Bütün bunların ötesinde Epikürosçuluğun ve Ebu Bekîr er-Râzî'nin söz konusu ahlâkî düşünceleri yaşanan modern çağın belirli sorunları için kendi çözümlerini sunabilir gözükmektedir. Bu nedenle bireysel krizlerin süreklileştiği, yozlaşmanın ve öfkenin giderek arttığı ve aşırı tüketimin hızla normalleştiği bu modern çağda dönemin dalgalanmalarından ve kargaşasından bireyi uzakta tutan, kendini bulma gayreti içerisinde olan; ölçülü olmayı, azla yetinmeyi, dinginliği, dostluğu ve toplulukçu bir dayanışmayı öneren bu iki benzer felsefi sistem daha geniş bir değerlendirmeyi hak etmektedir.

KAYNAKLAR

- Adamson, P. (2008). Platonic Pleasures in Epicurus and al-Râzî. In the Age of Al-Fârâbî: Arabic Philosophy in the Fourth-Tenth Century. (ss. 71-97). Londra: Warburg Institute.
- Arslan, A. (2008). İlkçağ Felsefe Tarihi Helenistik Dönem Felsefesi: Epikürosçular, Stoacılar, Septikler. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Cicero. (1998). De Finibus Bonorum et Malorum. L. D. Reynolds (Ed.). Gloucestershire: Clarendon Press.
- Cicero. (1927). Tusculanae Disputationes (John Edward King, Trans.). Harvard University Press, Cambridge.
- Diogenes Laertios. (2012). Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri. Candan Şentuna (Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Druart, T.A. (1996). Al-Razi's Conception of the Soul: Psychological Background to His Ethics. Medieval Philosophy and Theology, 5, 245-263.
- Ebû Bekir er-Râzî. (2016). Felsefe Risâleleri. Mahmut Kaya (Hzr.). İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Ebû Bekir er-Râzî. (1982). Resailü Felsefiyye. Paul Kraus (Ed.). Beyrut: Daru'l-Afaki'l-Cedide.
- Fakhry, M. (1994). Ethical Theories in Islam. Leiden: Brill.
- Ferguson, M. S. (1996). The Philosophical Inscription of Diogenes of Oinoanda. Viyana: Österreichische Akademie der Wissenschaften.
- Galen. (1964). On the Passions and Errors of the Soul (P.W. Harkins, Trans.). Columbus: Ohio State U.P.
- Goodman, L.E. (1994). Al-Râzî, The Encyclopaedia of Islam VIII, Leiden: Brill.
- Goodman, L.E. (2015). How Epicurean was Razi. Studia Graeco-Arabica The Journal of the Project, 5, ss. 247-280.
- Goodman, L.E. (1971). The Epicurean Ethic of Muḥammad Ibn Zakariyâ' Ar-Râzî. Studia Islamica, 34, ss. 5-26.
- Groof, P. (2014). Leaving the Garden: Al-Râzî and Nietzsche as Wayward Epicureans. Philosophy East and West, 64/4, ss. 983-1017.
- Karaman, H. (2002a). Ebû Bekir er-Râzî'nin Felsefesinin Kaynakları. Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, 1, ss. 33-50.
- Karaman, H. (2002b). Muhammed ibn Zekeriya er-Râzî'de Ahlâk Felsefesi. Yayınlanmamış doktora tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Kindî. (2012). Üzüntüden Kurtulmanın Yolları. Mustafa Çağrı (Çev.). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Long, A.A., & Sedley, D. (1998). The Hellenistic Philosophers Volume 2. Cambridge: Cambridge University Press.

- Lucretius Carus. (2011). Varlığın Yapısı. Tomris Uyar (Çev.). İstanbul: Norgunk Yayıncılık.
- O'Keefe, T. (2010). Epicureanism. New York: Routledge.
- Rist, J. (1980). Epicurus on Friendship. *Classical Philology*, 75/2, ss. 121-129.
- Platon. (2006). Gorgias. Mehmet Rıfat & Sema Rıfat (Çev.). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Plutarch. (1967). Moralia, That Epicurus actually makes a pleasant life impossible (Benedict Einarson Trans.). Cambridge: Harvard University Press.
- Sellers, J. (2006). Stoicism (Ancient Philosophies). California: University of California Press.
- <https://www.nlm.nih.gov/hmd/arabic/galen.html>. (erişim tarihi: 16.12.2018).